

Сөйлеуді үйрету және оның мамандардың кәсіби іс-әрекетіндегі рөлі

^{1*}ОСПАНОВА Бикеш Ревовна, филол.ғ.к., кафедра меңгерушісі, o.b.r@mail.ru,

²СЕЙЛХАНОВА Айнуэр Ергалиевна, докторант, seylkhanova.ksu@mail.ru,

¹ТИМОХИНА Татьяна Владимировна, аға оқытушы, tanyushatv16@mail.ru,

¹АКЫНЖАНОВА Алма Акынжановна, аға оқытушы, alma_akin@mail.ru,

¹«Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті» КеАҚ, Қазақстан, Қарағанды, Н. Назарбаев даңғылы, 56,

²«Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті» КеАҚ, Қазақстан, Қарағанды, Университет көшесі, 28,

*автор-корреспондент.

Аңдатпа. Мақалада кәсіби қызметтің әртүрлі салаларында жұмыс істейтін мамандардың сөйлеу қателеріне ерекше назар аударылады. Сөйлеу мәдениеті мен сөйлеу этикеті дағдыларын жетілдіретіндей меңгеру қажеттілігіне басты назар аударылады. Жүргізілген зерттеулер мамандардың тілдік құзыреттілік деңгейін диагностикалауға және еріксіз сөйлеу кезіндегі болатын қателіктердің алдын алуға бағытталған кейбір жұмыстарды анықтауға мүмкіндік береді. Авторлар сөйлеу әрекетін түсінуді айтарлықтай нашарлататын, жіберілген қателердің ерекшеліктерін ашатын, кез келген деңгейдегі маманның лингвистикалық және коммуникативтік құзыреттілігіне прагматикалық баға беретін мамандардың ауызша спонтанды сөйлеуіндегі коммуникативті маңызды бұзушылықтарды атап өтеді. Қазіргі қоғамда мамандардың кәсіби сөйлеуіне қойылатын талаптар мен сөйлеу мәдениетін меңгеру дәрежесінің сәйкес келмеуі осы зерттеудің өзекті мәселесі болып табылады.

Кілт сөздер: ауызша еріксіз сөйлеу, сөйлеу құзыреттілігі, кәсіби қарым-қатынас, зерттеу, маман тілі, сөйлеу диагностикасы, салыстыру талдауы, тіл нормалары, коммуникативті дағдылары, терминдер, кәсіби қызмет, лингвистикалық деңгейлер.

Кіріспе

Жоғары оқу орнындағы тілдік білім берудің заманауи тұжырымдамасы техникалық саладағы мамандардың кәсіби қарым-қатынас дағдыларын меңгеруін, қарым-қатынас пен мінез-құлық үлгілерін көрсетуді көздейді, білім алуға, оларды өңдеуге және пайдалануға баса назар аударады.

Бұл мақсатқа жету кәсіби-іскерлік және тұлғаралық қарым-қатынас саласында ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын, оның ішінде сөйлеуді өзін-өзі бақылау дағдыларын дамыту және сөйлеудің жеке стилін жетілдіру сияқты міндеттерді шешуді қамтиды.

Бұл мәселені жүзеге асыруда техникалық сала мамандарының сөйлеу қателіктерін талдау маңызды рөл атқарады, бұл мәтіндерде әртүрлі қателіктерді, олардың сипатын анықтауға және оларды әдеби тіл нормаларын білу негізінде түзетуге мүмкіндік береді.

Тілді оқыту тәжірибесінде қателерді көбінесе орфографиялық, пунктуациялық және сөйлеу деп бөлумен шектеледі. Кейде оқытушылар назарын оқып-үйренушілердің орфографиялық және пунктуациялық қателіктерге аударады, сөйлеу

қателерін елеусіз, қайталама, оңай жеңуге болады. Шын мәнінде, әр түрлі типтегі сөйлеу қателіктері (лексикалық, стилистикалық, логикалық) мәтінге айтарлықтай деформациялық мән береді, сондықтан бөлек талдауға лайық. Сондықтан, мұндай қателерді талдау кезінде қатенің сөйлеу екенін көрсетумен шектелу жеткіліксіз. Қате қайталанбауы үшін оның түрін нақтылау керек, сөзді таңдау немесе сөйлемнің құрылысы сөйлеудің дұрыстығын, дәлдігін, қисындылығын және анықтығын неге бұзатынын түсіндіру қажет.

Сөйлеу мінез – құлық мәдениеті адамның ішкі сауаттылығының бір бөлігі, оның ақыл-ойы мен руханилығының көрсеткіші ғана емес, сонымен қатар кез-келген мамандықты сәтті игерудің визит картасы екені белгілі. Техникалық саласының маманы:

- таңдаған мамандық терминологиясын меңгеру;

- кәсіби тақырыптағы сөздерді сауатты құрастыра білу;

- кәсіби ортада диалогты сауатты құра білу және оны басқара білу;

- оның кәсіби қызметіне байланысты мәселе-

лер бойынша әртүрлі мамандықтағы адамдармен сауатты сөйлесе білу.

Соңғы кездері жоғары оқу орындарында тілді оқытудың бір аспектісі ретінде коммуникативті жағын оқыту ерекше қызығушылық тудырып, талқылануда. Бұл қызығушылық қазіргі заманғы мамандардың кәсіби қарым-қатынас процесінде белгілі бір қиындықтарды бастан кешіруімен байланысты. Бұл болашақ маманның коммуникативті құзіреттілігін кәсіби бағдарланған оқытуды қолдану арқылы қалыптастыру қажеттілігі туралы айтуға негіз береді.

Осыған байланысты, техникалық профиль маманының сөйлеу портреті – бұл білім мен тәрбие нәтижелерін көбейтетін, сөйлеу қателіктерін болдырмайтын тілдік нормаларды сақтай отырып, ауызша еріксіз кәсіби сөйлеуді айта алатын кәсіби маманның мақсатты түрде құрылған түрі деп санаймыз.

Материал және әдістер

Жұмыстың табыстылығы көп жағдайда қойылған міндеттерді шешуге және мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін зерттеу әдістерін таңдаумен анықталады. Зерттеу аясында ең маңызды ғылыми нәтижелерді алуда қолданылған әдістерді келесідей сипаттауға болады. Зерттеу барысында сауалнамалық емес зерттеу әдістері, контент-талдау әдістері, лингвистикалық талдаудың математикалық әдістері, жүйелік талдаудың жалпы ғылыми әдістері, сандық талдау әдісі, сонымен қатар лингво-математикалық тәсіл аясында респонденттердің ауызша сөйлеуіндегі сөйлеу қателерін есептеу.

Ұсынылған әдістеме күрделі иерархиялық тіл жүйесін құрудың жүйелі, көп деңгейлі тәсіліне негізделген.

Мамандардың коммуникативті дағдыларының қалыптасу дәрежесін анықтау мақсатында сауалнамалық емес зерттеу әдістері қолданылды, атап айтқанда, мәдениетті және сауатты сөйлеуді қолдану мүмкіндіктерін анықтау мақсатында эксперимент жүргізілді. Сауалнамасыз әдістердің ерекшелігі – субъект өзін табиғи түрде ұстайды.

Сонымен қатар, алынған нәтижелер сарапталып, туындаған мәселелерді анықтауға контент-талдау әдісі пайдаланылды. Бұл әдіс мәтіндік ақпаратты талдауда жиі қолданылады. Біздің жағдайда контент-талдау – бұл коммуникация тақырыбы болып табылатын мәлімдемелерге қатысты мәтіннің мазмұнын талдау және деректерді жинау әдісі. Осы тұрғыдан алғанда, «мәтін» ұғымы қарым-қатынас кеңістігі қызметін атқаратын айтылған және жазылған нәрсені білдіреді.

Басқаша айтқанда, бұл әдіс сандық мәліметтерді зерттеуге, есептеуге, салыстыруға негізделген. Талдау процедурасы келесідей: маманның еріксіз сөйлеуінің аудио жазбасы мәтіндік форматқа ауыстырылады, содан кейін статистикалық өңдеуден өтеді. Біздің зерттеуіміздегі мәтіндік массивтердің мазмұнын талдау пәні мамандар-

дың спонтанды сөйлеуіндегі лексикалық, морфологиялық және синтаксистік кемшіліктер болып табылады. Мамандардың сөзін жазу коммуникативті мәдениеттің құрамдас бөлігі ретінде кәсіби қарым-қатынас жағдайында дайын емес ауызша сөйлеу болды.

Объектілік параметрлердің кең ауқымын қамтуға мүмкіндік беретін келесі зерттеу әдісі қазіргі уақытта тілдік процестерді өлшеу үшін қолданылатын, өзінің логикалық болжамдарын тәжірибеде негіздеуге бірегей мүмкіндік беретін модельдеу әдісі болып табылады.

Осы тұрғыдан біз заманауи адамның жоғары сөйлеу мәдениетін анықтауға мүмкіндік беретін тілдік ақпаратты өңдеуді алгоритмдеуге әкелетін, кәсіби қызмет процесінде ауызша және жазбаша формадағы ауызша қарым-қатынас процесін модельдеуге тырыстық. Сөйлеуге әсер ету өнімділігі көбінесе оның риторикалық сауаттылық деңгейіне, оның саналы таңдауы адамның мәдениетін, кәсіби бейнесі мен стилін қалыптастыратын коммуникативті стратегиялар мен тактикаларды шебер қолдана білуіне байланысты екенін мойындау керек.

Мақалада маманның сөйлеу-ойлау әрекетінің процестерін зерттеу үшін қолданылатын әдістерге ақпаратты ұсыну түрлерін модельдеу кіреді: жазбаша мәтіндер, ақыл-ой әрекетінің тілдік және сөйлеу көрінісі, сөйлеу байланысының түрлері.

Сонымен бірге, жүзеге асырылып жатқан жоба аясында сөйлеу құзыреттілігі деңгейін қабылдаудың сапалық және сандық бағалаулары қолданылды.

Қазіргі инновациялық технологиялардың компьютерлік лингвистикамен, математикалық және компьютерлік модельдеумен, ақпарат теориясымен пәнаралық байланысының өзекті тенденцияларына байланысты жұмыстың маңыздылығы да көрсетілген.

Әдеби шолу

Қазіргі уақытта ғалымдар кәсіби шеберліктің құрамдас бөлігі ретінде мамандардың кәсіби сөйлеуді дайындау мәселелеріне байланысты зерттеулерге назар аударуда. Тілді қарым-қатынас үшін, атап айтқанда кәсіби, адамдар жиі қателеседі, бұл тіл мәдениетінің жалпы деңгейінің тұрақты төмендеуінің көрсеткіші болып табылады. Кейбір ғалымдардың пікірінше, коммуникативті кемшіліктер адамның жеке ерекшеліктерімен байланысты: «Коммуникативті сәтсіздіктердің негізгі бөлігі сөйлеушінің коммуникативті ниеттерін «нашар» түсінуге қарай ығысу арқылы туындайды» (2, 609).

Профессор М.Б. Балақаев жазбаша және ауызекі сөйлеу мәдениеті жайында күрделі проблемаға байланысты стильдік қателерді, атап айтқанда, тіл мәдениетіне нұқсан келтіретін орфографияға, орфоэпияға байланысты стильдік қателердің «сөздерді орынсыз қолдану, дұрыс тіркестірмеу, сөйлемдерді мінсіз құрастыра ал-

мау сияқты және сөздегі ала-құлалық, жергілікті жерлерде ғана қолданылатын (диалект, говор) сөздерді жиі қолданудан болады», - деген сияқты түрлерін атап өтеді (3, 79).

Зерттеуші В.А. Артемов (4,118) қазіргі заманғы технология тіл көмегін қажет ететінін айтады. Осыған орай, қоғамдық қызығушылықты дамыту үшін мамандардың кәсіби шеберлігі мен сөйлеу мәдениеті туралы айту қажет.

Шетелдік ғалымдар М. Канале мен М. Свейн (5,33) коммуникативті құзыретті «қарым-қатынасқа қажетті негізгі білім мен дағдылар» деп анықтай отырып, осы көзқарасты бөліседі. Белгілі ағылшын психологы Джон Равен (2002: 22) өз еңбектерінде «адамның кәсіби және кәсіби тұлға және өмірдің белсенді субъектісі ретінде қалыптасуы процесінің бірлігі» идеясын айтады. Бұл мәселенің пайымдауы – маманның сөйлеуінің дұрыстығына қойылатын негізгі талап – бастауыш сауаттылық шеңберінен шықпайтын талап.

Бұл пікірді қуаттай отырып, И.А. Зимняя (6,26), ол «тәрбие нәтижесінде адам өндірістік міндеттерді сәтті орындауға және басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беретін қандай да бір интегралды әлеуметтік және кәсіби сапаны дамытуы керек» деп есептейді.

Сонымен, әдебиеттерге шолуды талдау кәсіби құзыреттілік коммуниканттардың, атап айтқанда мамандардың кәсіби іс-әрекеті жүзеге асырылатын білім, білік және дағдылар жүйесі болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Аталған еңбектерді талдау біздің зерттеу мәселесін тұжырымдап, шешуде маңызды рөл атқарды.

Нәтижелер мен талқылау

Ақпараттық қоғамның дамудың жаңа кезеңіне өтуі мамандарға жаңа талаптар қояды: олардың кәсіби қызметі саласындағы дағдыларды ғана емес, сонымен қатар, қазіргі қазақ тілінің ережелерін ұстана отыра, кәсіби коммуникациялар ережелерін сақтауға негізделген сауатты кәсіби коммуникация дағдыларын меңгеру. Адамның сөйлеу мәдениетінің деңгейі кәсіби қызмет мәселелерін шешу өнімділігіне әсер ететіні сөзсіз. Басқаша айтқанда, кез келген маманның сөзі оның кәсіби қызметінің ең маңызды құралы болып табылады.

Ауызша кәсіби сөйлеу сөйлеу коммуникациясының жанды, үнемі дамып отыратын саласы, сондықтан терең лингвистикалық зерттеуге лайық.

Мұндай жағдайларда кәсіпқойлықтың құрамдас бөлігі ретінде кәсіби сөйлеуді оқыту мәселесі әсіресе өткір болып табылады, өйткені бүгінгі күні кәсіби коммуникация саласындағы мамандардың коммуникативті сәтсіздіктерінің жалпы тенденциясы байқалады.

Академик Ө. Айтбайұлы термин дәлдігін қамтамасыз ететін үш түрлі факторды атап көрсетеді:

1) термин білдіруге тиісті ұғым белгілерін дәл

іріктеп алу;

2) термин жасау кезінде пайдаланылатын орын компоненттері мен элементтерін дұрыс саралау;

3) термин жасау барысында осы аталған бөліктердің (элементтердің) органикалық бірлігі қамтамасыз етілуге тиіс» [7, 26].

Ғалым Ш. Құрманбайұлы термин мағынасының дәлдігі туралы былай дейді: «Термин атаудың өзі белгілейтін ұғымның мазмұнын қамтып, ұғымның негізгі басты белгілерінің термин мағынасы арқылы берілуі. Терминологиядағы шарттылық тұрғысынан келгенде бұл талап та орындала бермеуі мүмкін. Біз термин мағынасының дәлдігі туралы сөз қозғағанда бұл талапты оның дефинициясының дәл берілуіне қатысты қойған дұрыс деп пайымдаймыз» [8, 11].

Өртүрлі зерттеушілердің «сөйлеу қатесі» анықтамасы кез келген сөйлеу сөйлеу ақауларының болмауымен сипатталады деп бекітуге мүмкіндік береді. Дегенмен, тәжірибе төмен деңгейді және кәсіби қарым-қатынас процесінде мамандар жасаған сөйлеу бұзылыстарының болуын көрсетеді. Әрине, мамандардың лексика, морфология және синтаксис деңгейіндегі коммуникативтік кемшіліктерін анықтау және тиімді диагностикалау мәселесі туындайды.

Лексикалық талдаудың міндеті шығыста анықталған тізбектерді алу үшін танылған лексемалардағы таңбалардың кіріс тізбегін аналитикалық талдау процесі екенін ескеріңіз. Морфологиялық талдауда қалыпты сөз формасын анықтауға басты назар аударылады. Синтаксистік талдаудың міндеті – сөздердің бір-бірімен байланысын, рөлін анықтау.

Осы мақсатта біз лингво-математикалық модель құру арқылы сөйлеу қателерін анықтауға бағытталған эксперименталды зерттеу жүргіздік, ол Баранов А.Н. (9,40), «қолданбалы зерттеулердегі пәнаралық бағытты сипаттайды, онда тіл мен сөйлеуді зерттеудің негізгі құралы ретінде талдаудың сандық немесе статистикалық әдістері қолданылады». Соңғы уақытта қазіргі тіл білімі модельдеу әдісін зерттеу үшін көбірек қолдана бастады. Тілдік құбылыстар мен процестерді «имитациялауға» бағытталған жеке тұлғаның сөйлеу дағдылары. Еріксіз сөйлеуді диагностикалау мұндай модельді әзірлеумен байланысты, бұл кірісте алынған әрбір сөзге алынған сөздер тізбегі тілге жататынын анықтауға мүмкіндік береді. Тану дәлдігі сөзді автоматты түрде тану жүйесінің негізгі көрсеткіші болып табылады.

Бүгінгі күні сөйлеу ағынын диагностикалау үшін n-граммдық модельдер қолданылады, онда хабарламаның ықтималдығы оған кіретін n-граммалардың ықтималдығының көбейтіндісі ретінде анықталады.

Еріксіз сөйлеуді автоматты түрде танудың құрылған моделі сөзжасам механизмдерін, қазақ тілінің сөздік құрамының морфологиялық және синтаксистік сипаттамаларын ескереді.

Зерттеуге арналған материал әртүрлі салалардағы: техникалық, тау және геология мамандардың еріксіз кәсіби сөйлеуінің аудио жазбаларының жинақталған файлы болды. Бүгінгі таңда ақпарат берушілердің төрт негізгі кәсіби тобының (құрылыс, құрылыс саласында кәсіптік білім беру, тау-кен геологиясы бойынша мамандар және оқытушылар) сөйлеген сөздері әртүрлі деңгейде жазылып, өңделді. Экспериментке 100 сыналатын маман қатысты, атап айтқанда: құрылыс саласы – 25, құрылыс саласында кәсіптік білім беру – 25 маман, тау-кен геологиясы – 25 және оқытушылар – 25.

Біздің зерттеуімізде кәсіби тіл қазақ әдеби тілінің лексикалық, морфологиялық және синтаксистік канондар жүйесі болып табылатын тілдің дербес формасы ретінде түсініледі. Эксперимент сөйлеу саласындағы мамандардың білім дәрежесін және коммуникативті дағдылардың қалыптасу деңгейін анықтауға мүмкіндік берді; байланыс процесіндегі негізгі коммуникациялық қателерді анықтау. Сонымен қатар, осылайша ұйымдастырылған материалды талдау әр түрлі коммуникативті жағдаяттардағы сөйлеушінің сөйлеу ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Эксперименттік мәліметтерге сүйене отырып, «құрылыс» санатындағы нормаланған сөйлеуді меңгеру деңгейі орташа деңгейден төмен екендігі анықталды. Бұл топтың субъектілері көбінесе сөйлеу қателерін, сәтсіздіктерді, мәлімдеменің анық еместігін, тавтологияны, ауыр конструкцияларды, балағат сөздерді жасайды.

«Құрылыс саласында кәсіптік білім беру» мен «тау-кен геологиясы бойынша мамандар» сөйлеу мәдениетінің деңгейі де табысты кәсіби қызмет үшін жеткіліксіз. Осы категориядағы респонденттер сөйлеуіндегі кемшіліктерге сөз тіркестері мен күрделі сөйлемдерді құрудағы бұзушылықтар жатады; лексикалық үйлесімділіктің бұзылуы, сөздерді дұрыс таңдамау, сөздерді қайталау және т.б. Жіберілген қателердің дәрежесі «құрылыс саласында кәсіптік білім беру мамандары» мен «тау-кен геологиясы бойынша мамандар» тілдік даярлығының орташа деңгейін көрсетеді.

Оқытушының коммуникативтік құзыреттілігін бағалай отырып, біз бұл ақпарат берушілер тобының сөйлеуіндегі қателер қолданыстағы нормалардан шамалы ауытқулармен сипатталады деген қорытындыға келдік. Дегенмен, оқытушының болмашы қателіктері де педагогикалық процестің барлық қатысушыларының тәрбиелік міндеттерін шешуге кері әсерін тигізеді.

Сонымен, эксперимент нәтижелерін талдай келе, кәсіби сөйлеуде жіберілген қателердің үлесі «құрылыс мамандары» 49,8%, «құрылыс саласында кәсіптік білім беру» – 26, «тау-кен геологиясы бойынша мамандар» – 14,5%, оқытушылар – 4,6% екенін анықтадық.

Оның ішінде лексика деңгейінде 21%, морфология деңгейінде 59,5%, синтаксистік деңгейде 14% және 3% қате жібермейді.

Бір қарағанда, қазақ әдеби тілінің ережелерін білмеу қажет емес сияқты көрінуі мүмкін. Дегенмен, зерттеу тілдің жеткіліксіз дайындығы маманның кәсіби міндеттерін орындауға кедергі келтіретінін көрсетеді. Ал бұл өз кезегінде мамандардың бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне әкеп соғады.

Сауаттылықты гуманитарлық ғылымдар мамандарының артықшылығы деп есептей отырып, техникалық мамандықтардағы мамандар сөйлеуде ең көп қателіктер жіберетініне назар аударғымыз келеді. Бұл көзқарас техникалық мамандықтардағы мамандардың көбіне пәндер қатарынан өз сөзінде кәсіби жаргондарды, паразиттік сөздерді, халықтық тілді қолдануына алып келеді, олар мәлімдемеге белгілі бір түсініксіздік енгізіп, қабылдауды қиындатады. Сөйлеушінің сөзінде паразиттік сөздердің қолданылуы сөзді шатастыруда, тыңдаушы оны қабылдауда қиындықтарды бастан кешіреді.

Сондықтан кәсіби салада жаргон сөздерді, паразит сөздерді қолданбас бұрын, олардың белгілі бір жағдайда қолданылуының орындылығы туралы ойлану керек. Әр адам сөйлеу мәнеріне қарай маманның мәдениетінің деңгейіне, оның адамгершілік және іскерлік қасиеттеріне баға беретінін есте ұстауы керек. Бұл, өз кезегінде, кәсіби жарамдылық дәрежесін анықтайды, өйткені өз кәсіпорнының беделін қалыптастыратын маман.

Сонымен қатар, зерттеу морфологиялық және синтаксистік деңгейде ең көп қателерді техникалық мамандар жіберетінін көрсетті. Респонденттердің жіберген қателерінің жалпы көлемі 62,5% құрайды. Соңғы жылдары тіл мәдениетінің құлдырауы байқалады. Осыны негізге ала отырып, қазіргі жағдайда жоғары оқу орындарында мамандарды кәсіби даярлау жүйесінде қазақ тілін оқыту ерекше орын алуы керек деп есептейміз. Қазақ әдеби тілінің нормаларын меңгеру, сауатты кәсіби сөйлеу бітірушінің еңбек нарығында бәсекеге қабілетті тұлға болуына мүмкіндік береді.

Мамандардың еріксіз кәсіби сөйлеуінде анықтаған сөйлеу кемшіліктеріне мысалдар келтірейік.

Сөздік саласындағы сөйлеу кемістіктері сөздердің семантикасын білмеу және тұрақты тіркестермен сипатталатынын түсіндіру керек. Кәсіби қарым-қатынас саласында ең көп тараған келесі лексикалық қателер:

1. Бір сөзді қайталап қолдана беру: мысалы үшін, яғни, біріншіден, сондықтан, менің ойымша, көптеген.

2. Сөз тіркестерін мағынасын білмей қолдану: оны қалай ету керек, жердің қыртысы жер астында қандай қойнау бар оған рұқсат алу керек.

3. Жергілікті диалект сөздерін қалдыру: сосын ғана құрылыс салуға болад, сүйтіп бетонды шығару үшін, бүйтіп те айтуға болад, балдарға үйретуге тырысамыз.

4. Қазақ тіліндегі сөздің төл мағынасын дұрыс ажырата білмеу, түсінбеу: кітап оқу оқымайды,

мамандық маманы.

5. Орыс тілінен енген сөздердің аудармасы бола тұра, орынсыз, бей-береке қолдана беру: рынок, архитекторлармен, документті, преимуществосы, ловушкаларда, методтар.

6. Үндестік заңын ескермеу: процестер жүред, диді ғой, көрем.

Морфологиялық қателер сөздің немесе сөз тіркесінің формасын таңдаудың бұзылуымен сипатталады:

1. Сөздің бастапқы формасын дұрыс қолданбау: құрылыс салынад, мысалғы, басталат, айтылат.

2. Кейбір жұрнақтардың мағыналық реңктерін түсіне алмау: Үлкен кен орны Атасу кен орнында болып табылады.

3. Кейбір септік жалғауларынан мағыналық реңдерін түсінбей ауыстырып қолдану: Суланған алаңдардың іргетастың негізін шөгуін есептеу.

Сөз таптарының жұрнақтарын сөйлем мен сөйлемді байланыстыру мақсатында немесе негізгі сөздер мен көмекші сөздерді пайдалануда қатар қолданып, ойды түсінуді қиындатады: Қазақстанда 2000-нан астам адам коронавируспен және пневмониямен аурады, бірақ жазылатын жазылып кететін адамдар да адамдардың да саны өте аз емес.

Синтаксистік қателерде жай және күрделі сөйлемдерді құрудағы әдеби тіл нормасына сәйкес келмеу, сөз тәртібінің бұзылуы қарастырылады:

1. Күрделі сөйлемде тиянақсыз ой: Мысалы бір керек нәрсені өзімізге пайдалану деген жалпы өзімнің түсінігім бойынша сондай мағына береді.

2. Сөйлемде сөздердің дұрыс емес тіркестері: Отан ата-анамен бауырларың туып өскен жерің сол сияқты жақындарың.

3. Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібінен қате жіберу: Шұбаркөл кен орындарындағы минералдарының қоспаларының таратылуын зерттеумен мен айналысамын.

4. Құрмалас сөйлемдегі жай сөйлемдердің ара жігі ажыратылмай араластырып, бір-бірімен байланыстырылмай, айтайын деген ойы шашыраңқы берілуі кездесуде: Студенттер өте жақсы дайындықпен келіп жатыр, бүгінгі таңда тілге қызығушылық туып жатыр және өте жақсы мүмкіндіктер болып жатыр.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз сөйлеу қателерінің негізгі себептерін бөліп көрсетеміз. Негізгі себептер, біздің ойымызша:

- грамматикалық нормаларды білу және білу деңгейінің төмендігі;

- сөйлеудің жылдам қарқыны және дайын еместігі;

- маманның интеллектуалдық деңгейі;

- екі тілдік жүйенің (ана тілі мен орыс тілі) өзара әрекетінің нәтижесі;

- сөйлеу дағдылары мен сөйлеу құзыреттілігінің жеткіліксіз қалыптасуы.

Сонымен, эксперимент барысында мамандардың сөйлеу кәсіби құзыреттілігін дамыту жеткілікті тиімді емес екендігі анықталды, сондықтан білім беру ортасында сөйлеуді дамытудың тиімділігін арттыруға байланысты мәселелерге ерекше назар аудару қажет. Болашақ маманның құзыреттілігі. ЖОО түлегі кәсіби іс-әрекеттегі сөйлеу құзыреттілігінің маңыздылығын, жоғары білікті маман болу үшін тілдік дайындық қажеттігін сезінуі қажет.

Қорытынды

Нақты материалды пайдалану сандық және сапалық параметрлерді ескере отырып, мәтінге лингвистикалық талдау жүргізуге мүмкіндік берді. Осылайша, бұл мақалада мамандардың ауызша еріксіз сөйлеуіндегі сөйлеу бұзылыстары мәселелері егжей-тегжейлі сипатталып, жіберілген қателіктер талданады.

Сөйлеу қателерін үш деңгейде: лексикалық, морфологиялық және синтаксистік деңгейде талдай келе, жиі кездесетін синтаксистік қателердің бірі – бақылау нормаларын дұрыс қолданбау, сөз тіркестері мен сөйлемдердегі келісім мәселелерін байқадық. Сөз тазалығын бұзу – әдеби нормадан тағы бір ауытқу.

Біз таңдаған мәселені зерттеу мамандардың сөйлеу диагностикасын анықтау мақсатында талданатын мәтіндегі қателерді анықтауға және сөздердің дұрыс жазылу нұсқаларын ұсынуға мүмкіндік беретін бағдарламалар кешенін жасап жатқанымызды көрсетті.

Біздің ойымызша, ауызша сөйлеуді талдауды пайдалана отырып, болашақта ең алдымен білім беру ортасында жұмыс істейтін мамандардың іскерлік құзыреттілігін және кәсіби жарамдылығын анықтауға болады. Бұл зерттеудің тиімділігі эксперименттердің барысына байланысты болады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, эксперимент барысында алынған мәліметтер еріксіз сөйлеуді жасаудағы мамандардың сөйлеу кемшіліктерін анықтауға және лексика, морфология және синтаксис деңгейлеріндегі ықтималдық қателік көрсеткіштерін анықтауға мүмкіндік берді деп айта аламыз.

Қазіргі заманда еңбек нарығындағы маманға деген сұраныс, оның бәсекеге қабілеттілігі мінсіз сөйлеуге, сауатты әрі нәтижелі қарым-қатынас жасай білуге тікелей байланысты. Әрине, сауатты сөйлеу кез келген маманның интеллектуалдық және рухани дамуының ғана емес, сонымен қатар кәсіби шеберлігінің көрсеткіші болып табылады.

1. Markoff S., Shapiro C., Weitman S. Toward the intergration of content analysis and general methodology. Sociological Methodology. Ed. Heise, D. San-Francisco. Jossey-Bass, 1974. pp. 1-58.
2. Ермакова О.П., Земская Е.А. К построению типологии коммуникативных неудач (на материале естественного русского диалога) // Слово. Язык. Деятельность / Е.А. Земская. – М., 2014. – 647 с.
3. Балақаев М. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары. Алматы: Ғалым, 1984. – 182 б.
4. Артемов В.А. Определение исходных детерминант развития психологии обучения иностранным языкам / В.А. Артемов. – Ставрополь: ЗАО «Пресса», 2004. – 220 с.
5. Canale M., Swain M. A Theoretical Framework for Communicative Competence // The Construct Validation of Tests of Communicative Competence / ed. by A. Palmer, P. Groot, G. Trosper. Washington, DC, 1981. pp. 31-36.
6. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 4 мая. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>. – В надзаг: Центр дистанционного образования «Эйдос», e-mail: list@eidos.ru.
7. Айтбайұлы Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. Вопросы казахского языкознания. – Алматы: Арыс, 2007. – 624 б.
8. Құрманбайұлы Ш. Терминқор қалыптастыру көздері мен терминжасам тәсілдері (Барлық сала мамандарына арналған әдістемелік құрал). – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 240 б.
9. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие / Баранов А.Н. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 360 с.

Речевая подготовка и её роль в профессиональной деятельности специалистов

¹*ОСПАНОВА Бикеш Ревовна, к.филол.н., зав. кафедрой, o.b.r@mail.ru,

²СЕЙЛХАНОВА Айнуэр Ергалиевна, докторант, seylkhanova.ksu@mail.ru,

¹ТИМОХИНА Татьяна Владимировна, старший преподаватель, tanyushatv16@mail.ru,

¹АКЫНЖАНОВА Алма Акынжановна, старший преподаватель, alma_akin@mail.ru

¹НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова», Казахстан, Караганда, пр. Н. Назарбаева, 56,

²НАО «Карагандинский университет имени Е.А. Букетова», Казахстан, Караганда, ул. Университетская, 28,

*автор-корреспондент.

Аннотация. В статье особое внимание уделяется речевым ошибкам специалистов, работающих в различных сферах профессиональной деятельности. Основной акцент делается на необходимости владения в совершенстве навыками культуры речи и речевого этикета. Проведенное исследование позволяет диагностировать уровень языковой компетентности специалистов и определить некоторые направления работы по предупреждению речевых нарушений в устной спонтанной речи. Авторами отмечаются коммуникативно значимые нарушения в устной спонтанной речи специалистов, значительно ухудшающие понимание речевой деятельности, раскрываются особенности допускаемых ошибок, дается прагматичная оценка языковой и коммуникативной компетенций специалиста любого уровня. Актуальность исследования объясняется несоответствием степени владения речевой культурой и требованиями, предъявляемыми современным обществом к речи специалистов в их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: спонтанная речь, речевая компетенция, профессиональное общение, исследование, язык специалиста, диагностика речи, сравнительный анализ, языковые нормы, коммуникативные навыки, терминология, профессиональная деятельность, языковые уровни.

Speech Training and Its Role in the Professional Activities of Specialists

¹*OSPANOVA Bikesh, Cand. of Philol. Sci., Head of Department, o.b.r@mail.ru,

²SEILKHANOVA Ainur, doctoral student, seylkhanova.ksu@mail.ru,

¹TIMOKHINA Tatyana, Senior Lecturer, tanyushatv16@mail.ru,

¹AKYNZHANOVA Alma, Senior Lecturer, alma_akin@mail.ru,

¹NPISC «Abylkas Saginov Karaganda Technical University», Kazakhstan, Karaganda, N. Nazarbayev Avenue, 56,

²NCISC «Karaganda Buketov University», Kazakhstan, Karaganda, University Street, 28,

*corresponding author.

Abstract. The article pays special attention to the speech errors of specialists working in various fields of professional activity. The main emphasis is on the need to master the skills of speech culture and speech etiquette to perfection. The conducted research allows diagnosing the level of language competence of specialists and identifying some areas of work to prevent speech disorders in oral spontaneous speech. The authors note communicatively significant violations in the oral spontaneous speech of specialists, which significantly worsen the understanding of speech activity, reveal the features of the mistakes made, give a pragmatic assessment of the linguistic and communicative competence of

a specialist of any level. The relevance of the study is explained by the discrepancy between the degree of proficiency in speech culture and the requirements imposed by modern society on the speech of specialists in their professional activities.

Keywords: *spontaneous speech, speech competence, professional communication, research, specialist language, speech diagnostics, comparative analysis, language norms, communication skills, terminology, professional activity, language levels.*

REFERENCES

1. Markoff S., Shapiro C., Weitman S. Toward the intergration of content analysis and general methodology. Sociological Methodology. Ed. Heise, D. San-Francisco. Jossey-Bass, 1974. pp. 1-58.
2. Ermakova O.P., Zemskaja E.A. K postroeniju tipologii kommunikativnyh neudach (na materiale estestvennogo russkogo dialoga) // Slovo. Jazyk. Dejatel'nost' / E.A. Zemskaja. – Moscow, 2014. – 647 p.
3. Balaqaeu M. Qazaq ádebi tili jáne onyń normalary. Almaty: Ğalym, 1984. – 182 p.
4. Artemov V.A. Opredelenie ishodnyh determinant razvitija psihologii obuchenija inostrannym jazykam / V.A. Artemov. – Stavropol': ZAO «Pressa», 2004. – 220 p.
5. Canale M., Swain M. A Theoretical Framework for Communicative Competence // The Construct Validation of Tests of Communicative Competence / ed. by A. Palmer, P. Groot, G. Trosper. Washington, DC, 1981. pp. 31-36.
6. Zimnjaja I.A. Obshhaja kul'tura i social'no-professional'naja kompetentnost' cheloveka // Internet-zhurnal «Jejdos». – 2006. – 4 maja. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>. – V nadzag: Centr distancionnogo obrazovanija «Jejdos», e-mail: list@eidos.ru.
7. Aitbaiuly Ó. Qazaq til biliminiń máseleleri. Voprosy kazahskogo jazykoznanija. – Almaty: Arys, 2007. p 624 b.
8. Qurmanbaiuly Sh. Terminqor qalyptastyry kózderi men terminjasam tásilderi (Barlyq sala mamandaryna arnalǵan ádistemelik qural). – Almaty: Sózdik-Slovar', 2005. – 240 p.
9. Baranov A.N. Vvedenie v prikladnuju lingvistiku: Uchebnoe posobie. / Baranov A.N. – Moscow: Jeditorial URSS, 2001. – 360 p.